

20
21

RAPPORT

Friskoleforskningen i media

En granskning av hur medier framställer forskning om friskolor och skolval

— —
Producerad av
Näringslivets medieinstitut

RAPPORT

Friskoleforskningen i media

En granskning av hur medier framställer forskning om friskolor och skolval

01 INLEDNING	4
02 METOD	6
03 RESULTAT	8
04 ANALYS	22
05 APPENDIX	26

Rapporten är finansierad av Friskolornas riksförbund.

Rapportförfattare är Blanche Sande.

Viktiga resultat

- Den mediala bilden av forskningsläget gällande friskolor och skolval avviker på flera punkter från hur forskningsläget faktiskt ser ut.
- Åtta tunga skolforskare saknas helt i nyhetsrapporteringen, trots att de har publicerats under de senaste åren.
- En enskild forskare, Jonas Vlachos, förekommer i var fjärde text eller inslag (12 st) som rör forskning om friskolor eller det fria skolvalet – tre gånger så ofta som någon annan skolforskare.
- Vlachos båda IFAU-rapporter, som kommer fram till att friskolor är generösare än kommunala skolor i sin betygssättning, är de mest medialt uppmärksammade forskningsrapporterna. IFAU-rapporter som kommer fram till att friskolor har svagt positiva effekter på elevers kunskaper får betydligt mindre genomslag.
- Forskning visar att elevernas förutsättningar spelar större roll än skolans kvalitet för skolresultaten. Även om forskningen återges korrekt, används den för att problematisera bra skolresultat på friskolor – aldrig för att problematisera dåliga resultat på friskolor, eller bra resultat på kommunala skolor.
- Enligt forskning beror skolsegregationen i högre grad på boendesegregation än på friskolor. Ändå utelämnar fyra av fem publiceringar helt boendesegregationen, och presenterar enbart friskolor och/eller det fria skolvalet som orsak till skolsegregation.
- Inte en enda artikel i vare sig SvD eller DN tar upp någon annan förklaring till skolsegregationen än friskolor eller det fria skolvalet.
- Flera forskare har kommit fram till att likvärdigheten i svensk skola inte har försämrats nämnvärt de senaste decennierna. Ändå är bilden i samtliga sju texter och inslag som tar upp hur skolvalet eller friskolorna har påverkar likvärdigheten eller jämlikheten i skolan, att skolvalet eller friskolorna skadar likvärdigheten.

Inledning

Forskning övertygar. Det gäller inte bara forskningsrapporter, utan även hänvisningar till forskning. Samtidigt är forskningsrapporter något som enbart en liten minoritet tar del av. I stället formar man i hög grad sin uppfattning av vad skolforskningen säger utifrån vad man läser och hör i media. I praktiken styr journalister vilken forskning människor tar del av och vilken som ignoreras.

Därför är det viktigt för möjligheten att fatta informerade beslut att mediebildens av forskningsläget stämmer överens med det faktiska forskningsläget.

Denna rapport granskar hur ett antal av Sveriges största medier återger forskning om friskolor och det fria skolvalet. Sådan forskning finns det relativt gott om. Nästa år fyller det svenska skolsystemet med friskolor och fritt skolval 30 år, och det har blivit en återkommande fråga inför val, i statliga utredningar – och för forskare. Där är friskolorna och skolvalet en utmaning, eftersom det inte alltid är självklart vilken reform som har fått vilka konsekvenser. Bilden kompliceras ytterligare av att flera stora reformer genomfördes just dessförinnan: huvudmannaskapet för skolan flyttades från staten till kommunerna och de riktade bidragen till skolorna övergick till generella statsbidrag med följden att kommunerna kunde fördela resurser som de önskade inom skolområdet, inom de ramar staten satte upp.

I syfte att undersöka hur mediebilden av forskningsläget stämmer överens med den faktiska forskningen, granskar denna rapport hur ett antal större medier, statliga och privatägda, rapporterar om forskning gällande friskolor och skolval. Frågor rapporten syftar till att besvara inkluderar:

- Ger medierna en korrekt bild av forskningsläget om skolval och friskolor?
- Finns forskningsresultat som inte förekommer i medierapporteringen?
- Finns forskningsresultat som framstår som oomstridda i media men som i själva verket är omstridda bland forskare?
- Om det finns skevheter i mediebevakningen – vad kan i så fall förklara det?

Om Näringslivets medieinstitut

Näringslivets medieinstitut (NMI) ska bidra till kvalitetshöjning i svenska nyhetsmedier genom kritisk granskning och öppen diskussion. Ämnen som NMI bevakar inkluderar saklighet, opartiskhet och pressetik.

Metod

Denna rapport analyserar mediebevakning av forskning gällande friskolor och det fria skolvalet under perioden 2018–2020.

Granskningen utgår ifrån samtliga forskare och forskningsrapporter som har nämnts i media under denna period, samt ett antal tyngre forskningsrapporter som har publicerats under perioden men inte uppmärksammats i nyhetsmedierna. Rapporterna har sammanställts och sorterats utifrån ett antal återkommande frågeställningar.

Sammanställningen omfattar inte Skolverkets rapporter eller den statliga utredningen "En mer likvärdig skola" (SOU 2020:28). Dessa definieras i allmänhet inte som forskning i media.

Det mediala materialet har samlats in genom avancerade Google-sökningar på artiklar med sökorden "forskning + friskolor" alternativt "forskning + skolval" i ett antal utvalda medier: svd.se, dn.se, sr.se, svt.se, gp.se och sydsvenskan.se. Kompletterande sökningar har gjorts på samtliga forskares namn som har förekommit i artiklarna, i syfte att hitta eventuella artiklar där de uttalar sig utan att orden "forskning" förekommer i kombination med "friskolor" eller "skolval". En Retriever-sökning har genomförts med samma sökord i syfte att hitta TT-artiklar oavsett medium.

Opinionsmaterial och kulturtexter har sorterats bort. Detsamma gäller texter där den forskning som tas upp inte gäller just friskolor eller det fria skolvalet. De 47 texter och inslag som återstod är samtliga publiceringar vi har kunnat hitta som ger någon form av bild av vad rådande forskning säger om friskolor och/eller det fria skolvalet.

Eftersom frågeställningarna som togs upp i media överensstämmer med forskningens frågeställningar, är de sorterade utifrån samma kategorier. Precis som när det gäller forskningen finns en "övrigt"-kategori för de rapporter respektive mediala gestaltningar som endera är för generella för att passa in i en specifik kategori, eller så smala att de annars skulle behöva utgöra en egen kategori.

Somliga texter omfattar flera olika frågeställningar, och har då placerats i flera olika kategorier. Detta för att skapa en så nyanserad bild som möjligt av hur nyhetsmediagestaltar skolvals- och friskoleforskning. Statistik har sammanställts över vilka forskare som kommer till tals och hur ofta, och över hur skolforskning gestaltas och i vilka sammanhang olika forskningsresultat presenteras.

I resultatdelen kontrasteras även mediebilden av de olika frågeställningarna mot de forskningsrapporter som tas upp i denna granskning. Syftet har varit att se om medierna ger en korrekt bild av forskningsläget, eller om det finns forskare eller narrativ som är överrepresenterade medan andra hamnar i skymundan. I analysdelen diskuteras sedan vad eventuella diskrepanser kan bero på.

Resultat

Vad säger skolvals- och friskoleforskningen?

Den forskning som berör friskolor och/eller det fria skolvalet, och återges i media, kretsar i huvudsak kring några centrala frågeställningar. Nedan redogörs i korthet för forskningsläget utifrån dessa frågeställningar. För en fullständig lista över de forskningsrapporter denna granskning har stött på i media och en kortare sammanfattning av respektive rapports innehåll, se appendix 2.

Denna genomgång fördjupar sig inte i skillnader mellan grundskolor och gymnasier. Eftersom antagningssystemen fungerar olika påverkar de utfallen på olika sätt, exempelvis när det gäller skolsegregation. Större delen av forskningen gäller grundskolan, men det är värt att ha i åtanke att den inte med nödvändighet är applicerbar på gymnasiet.

Är det skolans förutsättningar eller elevernas förutsättningar som påverkar skolresultaten mest?

Att denna fråga återkommer i forskningen om friskolor och skolval visar vilken relevans den har, trots att den egentligen är betydligt bredare än friskolefrågorna. När man studerar friskolornas och skolvalets effekter på skolans kvalitet är det nämligen viktigt att veta vilken betydelse skolans kvalitet spelar för eleven.

I den forskning den här granskningen har tagit del av råder i huvudsak konsensus kring att den enskilda elevens förutsättningar (socioekonomi, föräldrarnas utbildningsnivå och i någon mån deras eventuella invandrarbakgrund) spelar större roll för vederbörandes skolresultat än skolans kvalitet förutsättningar i termer av resurser, elevsammansättning och eventuella ordningsproblem. Det fastslår exempelvis Hedström m fl, samt forskare i ESO-antologin "Lika för alla" (2019), bilaga 7 till Långtidsutredningen.

Vad beror skolsegregationen på?

Den aktuella forskningen handlar framför allt om den resultatmässiga skolsegregationen – i vilken grad elevernas genomsnittsresultat skiljer sig åt mellan olika skolor. Att denna segregation har ökat sedan början av 90-talet är forskarna överens om.

När det gäller orsakerna identifierar de två faktorer: boendesegregation och systemet med friskolor och skolval. Den vanligaste uppfattningen är att boendesegregation är den viktigaste orsaken. Det framhåller exempelvis tunga rapporter som IFAU 2014, IFAU 2019 och slutrapporten från Riksbankens jubileumsfonds forskningsprogram vid Linköpings universitet om segregation (Hedström m fl 2019).

När det gäller skolvalets effekter är tesen att det utnyttjas olika av olika grupper, vilket koncentrerar elever med höga betyg till mer attraktiva skolor. Ett par rapporter beskriver det fria skolvalet som den huvudsakliga orsaken till skolsegregation: Anna-Maria Fjellmans doktorsavhandling vid Göteborgs universitet 2019 och en sociologisk studie av Maria Brandén och Magnus Bygren vid Linköpings universitet 2018. Det är dock värt att notera att båda dessa uttryckligen syftar till att undersöka just det fria skolvalets effekter på skolsegregation – inte att ställa det mot andra tänkbara förklaringar. Att de inte tar upp boendesegregation innebär alltså inte ett avfärdande av boendesegregation som förklaringsmodell.

En forskningsgenomgång av Gabriel Heller Sahlgren för Timbro (2020) menar att skolvalet verkar ha ökat skolsegregationen, men att det också finns tecken på att skolvalet samtidigt minskar boendesegregationens effekter på skolsegregationen. En annan studie (Lindbäck, Sernhede och Lunneblad, Göteborgs universitet 2016) framhåller boendesegregation och det fria skolvalet som förklaringar till skolsegregationen utan att beskriva det ena som viktigare än det andra.

Sammantaget ligger tyngdpunkten i forskningen på att boendesegregationen är den viktigaste orsaken till skolsegregation, samtidigt som det fria skolvalet också bidrar.

Hur påverkar friskolor/det fria skolvalet elevers resultat?

Skolsegregation – oavsett om den är etnisk, socioekonomisk eller resultatmässig – behöver inte innebära att skolan som helhet har blivit sämre. I frågan huruvida 90-talets skolreformer är bra eller dåliga för skolresultaten går forskarnas uppfattningar isär.

En IFAU-utredning från 2016 fann att elever vid fristående gymnasieskolor uppnår sämre resultat enligt externa bedömningar av nationella prov. En av forskarna bakom rapporten, Jonas Vlachos, har i en annan studie (IFN 2018) kommit fram till att fristående grundskolor sätter högre betyg än kommunala i relation till elevernas kunskapsnivå – så kallade glädjebetyg.

En annan IFAU-utredning från 2012 kom däremot fram till att friskolereformen har haft positiva effekter på genomsnittsresultaten i årskurs 9 samt elevernas prestationer i gymnasium och högskola. Forskarna fann inget stöd för att resultaten kan förklaras av betygsinflation. Ytterligare en IFAU-utredning (2020) kom fram till att 90-talets skolreformer inte kan förklara nedgången i Pisa-resultat, utan att dessa resultat tvärtom har utvecklats i något mer positiv riktning i kommuner med en växande friskolesektor än i kommuner utan friskolor. Även Heller Sahlgrens forskningsgenomgång (2020) kom fram till att skolvalet verkar ha haft positiva, om än små, effekter på elevernas kunskaper i grundskolan. Den fastslår även att gymnasiefriskolor har positiva effekter på slutbetyg, nationella proven i svenska och engelska samt sannolikheten att ta examen inom tre år.

När det gäller skolvalet och friskolornas effekter på elevernas resultat följer forskningen i huvudsak två linjer: att friskolor har haft en svagt positiv effekt på elevernas kunskaper, och att de tenderar att sätta generösare betyg.

Hur påverkar friskolor/det fria skolvalet skolans likvärdighet?

Vad likvärdighet innebär är en komplicerad fråga. Professor emeritus Robert Eriksson problematiserar begreppet i ESO-antologin 2019, där han skriver att man inte kan bedöma likvärdighet utifrån skolresultat, eftersom olika elever kräver olika stora insatser från skolan för att nå ett visst resultat.

I bilaga 7 till Långtidsutredningen (2019) konstaterar IFAU-forskarna att likvärdigheten i svensk skola inte har försämrats i någon större utsträckning de senaste decennierna. Forskarna mäter här likvärdighet i termer av skillnader mellan kommuner, skolområden, samt olika elevgrupper. Heller Sahlgren menar i sin forskningsgenomgång att skolvalet och friskolor inte har haft några större effekter på likvärdigheten.

Övriga frågeställningar

Forskning som knyter an till friskolor och skolval behandlar, vid sidan av dessa centrala frågeställningar, diverse andra frågor. En experimentell studie av Mats Hammarstedt vid IFN (2020) visade att skolor är mindre benägna att svara på förfrågningar om förskoleplats när det gäller barn med diabetes typ 1 eller ADHD, och att skillnaden var mer markant hos friskolor än hos kommunala skolor. Därtill för ett par etnografiska studier olika resonemang om friskolor, skolval och skolsegregation.

Vilka forskare kommer till tals i media?

Totalt har denna granskning hittat 22 skolforskare i nyhetsrapporteringen om friskolor och skolval. Vid sidan av dessa nämns vid tolv tillfällen ospecificerad forskning. Majoriteten av forskarna nämns eller intervjuas enbart i en enda artikel, och enbart tre forskare förekommer på tre eller fler ställen: Gabriel Heller Sahlgren vid Institutet för näringslivsforskning, Anders Trumberg vid Örebro universitet och Jonas Vlachos vars mest uppmärksammade forskning om friskolor har gjorts vid IFAU.

Som framgår av tabellen nedan är Vlachos något av ett extremfall. Hans tolv omnämnananden innebär att han figurerar i medierna tre gånger så ofta som Heller Sahlgren eller Trumberg – faktiskt lika ofta som ospecificerad forskning. Det innebär också att hans namn förekommer i var fjärde text eller inslag som rör forskning om friskolor eller det fria skolvalet. Hans särställning framgår också av faktum att han är den skolforskare som kommenterar frågan om sekretessbeläggning av friskolebetyg ur ett forskarperspektiv i båda de artiklar som har publicerats om detta (36, 40).

Alla omnämnananden väger inte lika tungt. I vissa fall är en ny forskningsrapport eller avhandling själva nyheten, och forskaren ges utrymme att förklara sina resultat. Vid åtminstone ett tillfälle (15) förekommer till och med citat ur

forskningen; det gäller Eric Larssons etnografiska studie av tre så kallade elitgymnasier i Stockholm.

I andra fall uttalar sig forskare om friskolor och skolval utan tydliga band till den egna forskningen, och så finns det som sagt fall då forskning i allmänhet nämns, exempelvis "Forskare ense om att skolvalet ökar segregationen" (12), utan att det framgår vilken forskning som åsyftas. När det är en intervjuperson och inte journalisten som hänvisar till forskning ställs i allmänhet inga följdfrågor som kommer med i texten eller inslaget, men det är givetvis möjligt att journalisten har frågat den intervjuade om källor och varit nöjd med svaret.

Forskare	Nämnd	Citerad	Totalt
Jonas Vlachos	1	11	12
Ospecificerat*	12	0	12
Anders Trumberg	0	4	4
Gabriel Heller Sahlgren	0	4	4
IFAU**	3	0	3
Anna-Maria Fjellman	0	2	2
Mats Hammarstedt	0	2	2
Helena Holmlund	0	2	2
Erik Lakomaa	0	2	2
Eric Larsson	0	2	2
Björn Öckert	0	1	1
Majsa Allelin	0	1	1
Maria Brandén	1	0	1
Magnus Bygren	1	0	1
Erik Gustavsson	0	1	1
Thomas Hjelström	0	1	1
Rickard Jonsson	0	1	1
Jonas Lindbäck	0	1	1
Stefan Lund	0	1	1
Bo Malmberg	1	0	1
Rita Nikolai	0	1	1
Hampus Poppius	0	1	1
Katarina Spiess	0	1	1
Mikael Thelin	0	1	1
Anders Böhlmark	0	0	0
Robert Erikson	0	0	0
Peter Hedström	0	0	0
Jan O Jonsson	0	0	0
Mikael Lindahl	0	0	0
Anna Sjögren	0	0	0
Georg Treuter	0	0	0
Lena Unemo	0	0	0

*Texter där "forskning" hänvisas till utan att det framgår vilken forskning.

**IFAU, till skillnad från andra forskningsinstanser, hänvisas ibland till som en entitet ("forskning från IFAU visar") och har därför inkluderats i listan. I ett av fallen (42) är det tydligt att det är Jonas Vlachos forskning som åsyftas, men texten räknas ändå under IFAU.

Åtta forskare saknas helt i nyhetsrapporteringen. Sex av dessa har medverkat i ESO:s antologi om skolans likvärdighet. Peter Hedström har lett det omfattande forskningsprogram om segregation som har genomförts vid Linköpings universitet med stöd av Riksbankens jubileumsfond, men varken han eller rapporten nämns i nyhetsmedierna.

Slutligen nämns eller intervjuas inte heller Anna Sjögren, som tillsammans med Björn Öckert och Helena Holmlund har skrivit IFAU:s bidrag till Långtidsutredningen och en tidigare rapport om skolval, resultat och likvärdighet i skolan. Sjögren figurerar dock i medierna i sammanhang som inte är direkt relaterade till frågan om friskolor och/eller skolval, och både IFAU i sig och hennes medförfattare nämns i nyhetsrapporteringen, så hennes forskning kan inte sägas flyga under radarn.

Hur porträtteras skolvals- och friskoleforskningen i media?

Medierapporteringens centrala frågeställningar överensstämmer i huvudsak med forskningens. Vanligast är frågan vad skolsegregationen beror på, följt av frågan huruvida friskolor/det fria skolvalet är bra eller dåliga för elevers resultat.

Är det skolans förutsättningar eller elevernas förutsättningar som påverkar skolresultaten mest?

Vad beror skolsegregationen på? 23 texter/inslag

Hur påverkar friskolor/det fria skolvalet elevers resultat? 13 texter/inslag

Hur påverkar friskolor/det fria skolvalet skolans likvärdighet? 7 texter/inslag

Övrigt 10 texter/inslag

De centrala frågeställningarna må överensstämma med forskningen, men hur de besvaras är en annan sak. Följer man mediebevakningen av frågorna visar det sig att både tonvikten och själva bilden av forskningsläget avviker från vad den forskning som tas upp i media – och de tunga rapporter som lyser med sin mediala frånvaro – säger.

Är det skolans förutsättningar eller elevernas förutsättningar som påverkar skolresultaten mest?

Rådande forskning ger vid handen att elevernas förutsättningar – socioekonomisk status, föräldrarnas utbildningsnivå och huruvida de är nyanlända eller inte – påverkar vederbörandes skolresultat mer än hur ”bra” skola han/hon går på. Detta poängteras i åtta nyhetstexter respektive radioinslag (2, 3, 11, 12, 16, 17, 22, 29).

I hälften av dem (2, 3, 11, 16) är sammanhanget att endera en enskild friskola eller friskolor i allmänhet uppnår bra skolresultat, och journalisten påpekar att det inte behöver innebära att detta är skolornas förtjänst. Exempelvis skriver Karin Thurfjell i SvD (2) att fyra av fem stora skolkoncerner ligger över snittet vad gäller elevernas betyg, men:

När det kommer till skolresultat finns dock två faktorer som enligt forskning i hög utsträckning påverkar skolresultatet: föräldrarnas bakgrund och hur länge eleven har bott i Sverige.

SvD:s granskning av de fem största friskolebolagen visar att dessa elever i högre grad har föräldrar med eftergymnasial utbildning, jämfört med kommunala skolor. Och det är ovanligare med elever som nyligen invandrat till Sverige.

Ett par dagar senare hänvisar samma journalist till samma forskning i en text (3) som beskriver hur Engelska skolan tog över en mindre framgångsrik skola och visserligen lyckades vända resultaten, men att det då i hög grad var andra elever som studerade där. Även i en DN-text om Engelska skolan (16) poängteras att dess elevunderlag är lättare sett till andelen nyanlända och föräldrarnas utbildningsnivå.

I en annan DN-text (12) är situationen den omvända: en kommunal skola låg länge strax över snittet men sjönk sedan i mätningarna, och faktum att elevmaterialet spelar roll tas upp för att kontrastera bilden. "Att en skola med låga snittresultat inte måste vara dålig är något forskare ofta framhåller", skriver journalisten.

I de tre återstående texterna/inslagen tas betydelsen av elevens förutsättningar helt enkelt upp som bakgrundsinformation om skolsegregation och resultatskillnader.

Inga texter eller inslag påstår explicit att skolornas kvalitet är särskilt betydelsefull för skolresultatet. Även om det finns ett mönster när det gäller i vilka sammanhang forskningen tas upp, är alltså forskningsläget i denna fråga korrekt återgivet.

Vad beror skolsegregationen på?

23 texter tar upp frågan vad som enligt forskning orsakar skolsegregationen i Sverige (6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 37, 44, 47, 49). Inom skolforskningen är de återkommande förklaringarna boendesegregation och systemet med friskolor och skolval – med tydlig tonvikt på boendesegregationen. Hur medierna förklarar skolsegregationen skiljer sig dock avsevärt från hur forskare tenderar att förklara den. En betydligt större tonvikt läggs nämligen på friskolorna och skolvalet.

Tabellen nedan visar vilka förklaringar till skolsegregationen som endera beskrivs som vad forskningen säger, eller framhålls av forskarna själva.

<i>Enbart boendesegregation:</i>	0
<i>Enbart skolvalet/friskolor:</i>	18
<i>Båda, men främst boendesegregation:</i>	1
<i>Båda, men främst skolvalet/friskolor:</i>	0
<i>Båda, utan rangordning:</i>	4

Det innebär att nästan fyra av fem texter eller inslag som strävar efter att förklara skolsegregationen med forskning helt utelämnar den förklaringsmodell som av forskningen att döma väger tyngst.

Detta ska inte tolkas som att det i dessa texter påstås att friskolor och/eller skolvalet är den enda förklaringen till skolsegregationen. Ofta står det något i stil med "Att det fria skolvalet leder till segregation är forskare och lärare överens om" (12) eller "Forskning visar att friskolor bidrar till skolsegregation" (6). Det är tekniskt sett korrekt, men utelämnar fortfarande en minst lika tung förklaringsmodell.

En del texter går längre än så. En artikel i DN (15) fastslår mellan pratminus från två olika skolforskare:

De starkast bidragande orsakerna till den stora segregationen på gymnasierna i Stockholms län handlar dock mer om systemet som sådant. Det fria skolvalet med betygsintag, kombinerat med det stora upptagningsområdet. (min markering)

I en annan text (34) refereras en socialdemokratisk lokalpolitikers uppfattning: "Forskning pekar på att det är boendesegregation och skolval som är *de avgörande*

faktorerna bakom den ökande skolsegregationen.” (min kursivering) En annan SVT-text tar upp boendesegregation, bara för att avfärda den: enligt professorn i kulturgeografi Bo Malmberg har boendesegregationen ”inte ökat under 2000-talet bortsett från i stora och medelstora kommuner” (min kursivering), men det har däremot skolsegregationen och det fria skolvalet är en av anledningarna.

Det finns också positiva exempel på hur forskningen återges. I ett SR-inslag (25) inleder journalisten med att förklara att ”Den främsta orsaken till utvecklingen av skolsegregationen är enligt forskarna bostadssegregationen, men friskolereformen och det fria skolvalet har drivit på utvecklingen.”

Vid åtminstone ett tillfälle presenteras bostadssegregationen som en förklaringsmodell, men inte av en forskare. I en DN-text (18) säger grundskolechefen i Trollhättans kommun Per Hellmark: ”att det ser ut som det gör är en följd av bostadssegregationen”. Denna text räknas dock inte till de 24, eftersom påståendet varken görs av en forskare eller hänvisas till forskning.

Sorterar man artiklarna om skolsegregationens orsaker utifrån publikation framträder vissa mönster.

Tidning/publikation	Artiklar, totalt	Artiklar om skolsegregationens orsaker	Artiklar som enbart tar upp friskolor/skolvalet*
SvD	9	4 (44%)	4 (44%)
DN	10	5 (50%)	5 (50%)
SR	7	6 (86%)	4 (57%)
SVT	12	5 (42%)	4 (33%)
TT	6	1 (17%)	0 (0%)
GP	2	1 (50%)	0 (0%)
Sydsvenskan	1	1 (100%)	1 (100%)
Totalt	47	23 (49%)	18 (38%)

*Procentsatsen avser andelen av det totala antalet artiklar/inslag i respektive publikation.

Som tabellen visar varierar den uppmärksamhet respektive redaktion riktar mot skolsegregationens orsaker. I TT och SVT får den relativt lite utrymme, medan fem av sju SR-inslag behandlar frågan. Värt att notera är också att det i texterna i SvD och DN inte en enda gång presenteras några andra forskningsbaserade förklaringar till skolsegregationen än det fria skolvalet/friskolor.

Sammantaget avviker bilden som förmedlas i media från forskningen, genom att ett betydligt större fokus läggs på friskolornas och skolvalets effekter medan boendesegregationens effekter tonas ned eller bortses från.

Hur påverkar friskolor/det fria skolvalet elevers resultat?

Bland forskare går åsikterna om detta isär. Ett par IFAU-rapporter menar att friskolor når sämre resultat men sätter generösare betyg; andra IFAU-utredningar menar att friskolereformen har haft positiva konsekvenser för elevernas kunskaper.

De båda IFAU-rapporterna som kommer fram till att friskolor är generösare i sin betygssättning är utan konkurrens de mest medialt uppmärksammade forskningsrapporterna denna granskning har stött på. De båda andra har fått ett mer begränsat genomslag i nyhetsrapporteringen, trots att den ena kom så sent som 2020.

Sex texter (2, 11, 39, 42, 43, 48) tar upp frågan om så kallade **glädjebetyg i friskolor**, det vill säga att friskolor sätter mer generösa betyg och/eller rättar nationella proven mer generöst än kommunala skolor.

Forskaren som har skrivit eller medverkat i de båda IFAU-rapporterna, Jonas Vlachos, är intervjuad i tre av texterna och nämns i en fjärde. I den femte texten hänvisar gymnasieminister Anna Ekström till "IFAU:s rapport", vilket i sammanhanget enbart kan tolkas som Vlachos rapport. I den sjätte texten säger en annan forskare, Hampus Poppus, att "forskning visar att friskolor sätter högre betyg och framförallt i praktiska ämnen". Det är troligt att det är Vlachos forskning som åsyftas, om inte annat eftersom ingen annan forskning som denna undersökning har stött på berör frågan. (Däremot finns statistik från Skolverket som visar på en mindre skillnad mellan friskolor och kommunala.)

Två texter framhåller de generösare betygen på friskolor som en förklaring till att friskoleelever ofta i genomsnitt har bättre betyg än elever i kommunala skolor. Karin Thurfjell beskriver i SvD (2) glädjebetyg som en av flera förklaringar till att elever vid de stora friskolekoncernerna har bättre skolresultat än kommunala elever. Andra förklaringar är att dessa koncerner har få nyanlända elever och att eleverna ofta har högutbildade föräldrar. Den tänkbara förklaringen att dessa friskolekoncerner skulle erbjuda bättre utbildning tas inte upp. Jonas Vlachos säger att "om hänsyn tas både till förekomsten av glädjebetyg och elevernas socioekonomiska bakgrund går det inte att se att friskolor generellt är bättre än kommunala skolor".

Även i DN (11) framhålls generösare betyg vid sidan av mer gynnsamt elevunderlag som en viktig skillnad mellan friskolor och kommunala skolor. I två fall (43, 48) utgår hela texten från Vlachos forskning. Jonas Vlachos är onekligen bra på att skapa medial uppmärksamhet kring sin forskning.

I kontrast till de sex texter som tar upp glädjebetyg finns två exempel på texter som förmedlar forskningsbilden att friskolor är bra för skolresultaten.

När det inte är just glädjebetyg som är i fokus, utan **friskolornas och/eller det fria skolvalets effekter på skolresultaten i allmänhet**, ger medierapporteringen en annan bild. Frågan tas upp i fyra texter (1, 10, 13, 17). Två av dem förmedlar forskningsbilden att friskolor är bra för skolresultaten. I den ena hänvisar journalisten till IFAU (10):

En rapport från IFAU visade år 2012 att det fria skolvalet inte kan förklara Sveriges nedgång i internationella mätningar. Reformen hade tvärtom positiva effekter för elevernas utbildningsresultat. Däremot bidrog den till ökad skolsegregation.

I den andra (13) säger forskaren Gabriel Heller Sahlgren att forskningen tyder på att effekterna av 90-talets skolreformer har varit svagt positiva. Han säger också att det fria skolvalet i viss mån kan balansera boendesegregationen: "Med närhetsprincipen flyttar folk i stället för att välja skola, vilket i sin tur leder till att boendesegregationen får större betydelse för skolsegregationen." Det är det enda tillfället där detta resonemang tas upp i materialet.

Heller Sahlgren påpekar även i en annan text (1) att Finlands skolframgångar nog beror på andra faktorer än frånvaron av friskolor. Å andra sidan säger Mikael Thelin i DN (17) att de förväntningar som fanns på att privatiseringen av skolan skulle innebära bättre utbildning m m har kommit på skam.

Slutligen tar tre texter upp **skolsegregationens konsekvenser** (18, 30, 33). De placeras under frågeställningen "Är friskolor/det fria skolvalet bra för elevernas

resultat?” eftersom den mediala bilden överväldigande är att det finns ett orsakssamband mellan friskolor/skolval och skolsegregation.

I en text står att barn lär sig mer i klasser med större variation mellan hög- och lågpresterande elever (18); i en annan sätter en intervjuad TV-producent likhetstecken mellan skolsegregation och dålig skolgång: ”vi sviker den grundläggande svenska principen om alla barns rätt till en bra och likvärdig skola” (30). I den tredje står att ”forskning har visat på en koppling mellan segregation och dåliga skolresultat”, men texten handlar å andra sidan om en skola som präglas av segregation samtidigt som resultaten blir bättre och bättre.

Hur påverkar friskolor/det fria skolvalet skolans likvärdighet?

Som Robert Eriksson poängterar i ESO-antologin ”Lika för alla” är likvärdighet ett komplicerat begrepp som inte kan likställas med lika skolresultat. Olika elever som får en likvärdig utbildning kommer att nå olika kunskapsnivåer, beroende på sina individuella förutsättningar.

Både IFAU (bilaga 7 till Långtidsutredningen) och Gabriel Heller Sahlgren har kommit fram till att likvärdigheten i svensk skola inte har försämrats nämnvärt de senaste decennierna. Följer man mediebevakningen av frågan får man ett annat intryck. I samtliga sju texter och inslag (4, 5, 15, 17, 21, 30, 35) som tar upp skolvalets eller friskolornas effekter på likvärdigheten eller jämlikheten i skolan, är bilden att skolvalet och friskolorna skadar likvärdigheten.

I en text (5) verkar orsaken till denna kontrast vara begreppsförvirring. Under rubriken ”Forskare: Fria skolvalet bakom ojämlikheten” beskriver forskaren Eric Larsson hur antagningspoängen höjs på mer attraktiva skolor medan elever med sämre betyg samlas på mindre attraktiva skolor. Det är i själva verket inte en fråga om ojämlikhet, utan om skolsegregation. Journalisten lägger dock till, i vad som förefaller vara ett referat av Larssons resonemang, att ”kvaliteten inte alltid är lika hög” på de skolor där de skoltrötta ungdomarna hamnar. Vad varken journalisten eller forskaren nämner är den mängd forskning som indikerar att det inte är skolans kvalitet, utan elevens förutsättningar, som spelar störst roll för elevens resultat.

Andra texter (15, 17, 30) tar avstamp i att skolvalet och/eller friskolorna gynnar gynnar grupper som redan gjorde bra ifrån sig i skolan i högre grad än det gynnar svagare grupper. Exempelvis spekulerar Jonas Vlachos att ”Skolsystemet har visat sig ge elever med höga betyg större möjligheter. Vad gäller de svaga eleverna är det svårare att säga, men de kan mycket väl ha missgynnats av att skolorna i deras närområde tappar status” (15), och ”Enligt Mikael Thelin gynnar den nuvarande valfriheten och konkurrensen framför allt de högpresterande” (17).

Att valfrihet och friskolor gynnar högpresterande elever behöver inte innebära att de missgynnar lågpresterande, men sådana resonemang lyser med sin frånvaro i medierapporteringen. I SR-inslaget "Det fria skolvalet missgynnar elever på landsbygden" (21) beskriver forskaren Anna-Maria Fjellman hur skolvalet innebär att gymnasier centreras till storstäderna, men hur detta innebär att landsbygdens elever missgynnas framgår inte.

Fjellman säger att flera mindre kommuner har förlorat sina gymnasier, men å andra sidan har eleverna i dessa kommuner fått möjlighet att studera vid gymnasier inne i städerna – en invändning som varken forskaren eller journalisten tar upp. I SVT:s intervju med samma forskare (35) går Fjellman ännu längre: "Visionen att kunna välja fritt är bara realiserad i storstadsområden". Journalisten återger hennes slutsats att "det fria skolvalet bara har kommit somliga till dels". Inga följdfrågor ställs på temat att även eleverna på landsbygden har fått fler skolor att välja mellan, om än på längre pendlingsavstånd.

Följdfrågor eller invändningar förekommer inte heller i den SvD-intervju (4) med skolminister Anna Ekström (S) där hon säger att "forskningen" indikerar att "Sveriges system med en skolmarknad, där möjligheten att göra vinst på skolan är en del, är en bidragande orsak till att likvärdigheten i den svenska skolan har minskat". Det specificeras inte heller vilken forskning som åsyftas.

Övrigt

Vid sidan av de fyra ovanstående frågeställning tas forskning kring andra skolvals- och friskolerelaterade frågor upp i nio texter. Två av dem (38, 46) rör Mats Hammarstedts studie av friskolors respektive kommunala skolors benägenhet att ta kontakt med föräldrar som hör av sig angående förskoleplats för barn med diabetes typ 1 eller ADHD. I båda texterna är studien i sig nyheten, och Hammarstedt berättar helt enkelt vad den går ut på.

I en annan text (8) kommenterar två skolforskare utvecklingen mot allt större skolkoncerner och menar att det är en normal utveckling.

Ett par texter berör politiska förslag. En av dem (41) handlar om förslaget om vinstbegränsningar för välfärdsföretag, som kommenteras av Tomas Hjelström, en forskare som bistått utredningen och i artikeln varnar för dess konsekvenser för skolföretag. Två andra handlar om beslutet att SCB skulle betrakta uppgifter om friskolor (inklusive betyg) som affärshemligheter och inte lämna ut dem (36, 40). I båda texterna fungerar Jonas Vlachos som talesperson för skolforskningen, som skulle påverkas negativt av ett sådant beslut. I den ena artikeln säger han att beslutet aktualiserar "frågan om det ens går att ha företag som skolhuvudmän" (36).

Till slut finns ett fåtal texter där forskare gör relativt svepande negativa omdömen som att Sverige har "ett av de mest extrema systemen i världen vad gäller valfrihet" vilket har "orsakat problem för samhället" (45). I en annan artikel säger en tysk forskare att det visserligen "vore att ta i" att kalla Sverige ett avskräckande exempel, men att Tyskland "aldrig [skulle] tillåta att skolor eller utbildningsföretag får statliga medel och samtidigt gör en vinst som delas ut till aktieägarna" (8).

En annan tysk forskare i samma artikel poängterar samtidigt att privata skolor kan berika ett skolsystem även om de bidrar till segregation, och i ett SR-inslag (27) kontrasterar Vlachos sin kritik av friskolor med vinstmotiv med att de "har (...) starka incitament att hitta och åtgärda ineffektiviteter i skolsystemet och är säkert effektivare i vissa avseenden", så positiva värdeomdömen saknas inte helt i medierna.

I en text (8) förekommer tre forskare: Jonas Vlachos, Gabriel Heller Sahlgren och Erik Lakomaa. Artikeln handlar om hur "Ordning och reda har seglat upp som ett av friskolornas främsta vapen i sin marknadsföring", vilket de tre forskarna kommenterar utan att hänvisa till sin egen forskning. Vlachos och Heller Sahlgren konstaterar att Internationella engelska skolans framgångar lockar andra att prova internationella koncept; Lakomaa kommenterar att det har skett en preferensförskjutning mot ordning och reda som skolor måste anpassa sig till.

Analys

Följer man mediebevakningen av frågorna visar det sig att både tonvikten och själva bilden av forskningsläget avviker från vad den forskning som tas upp i media – och de tunga rapporter som lyser med sin mediala frånvaro – säger.

Med tanke på att det är relativt få artiklar som tar upp forskning om skolvalet och/eller friskolor, bör man inte dra alltför långtgående slutsatser. Samtidigt är det intressant att iaktta vissa tydliga mönster som framträder.

Genomgången av vilka forskare som nämns eller kommer till tals är intressant redan den, framför allt med avseende på de båda extremerna: forskarna som inte nämns alls, och forskaren som dominerar mediebevakningen av friskolor och skolval.

I allmänhet är det vanligare att forskare intervjuas och förklarar sin forskning, än att journalister förklarar den. Det kan ha att göra med att journalister arbetar under tidspress, och det går snabbare att ringa en forskare och be vederbörande förklara sin forskning eller svara på frågor, än att sätta sig in i själva forskningsrapporten. Samma tidspress kan vara en förklaring till att Jonas Vlachos förekommer tre gånger så ofta som någon annan skolforskare. Under tidspress kan det vara enklast att kontakta en expert som man vet gärna svarar på medieförfrågningar, förmodligen också snabbt och med citatvänliga uttalanden.

Det är uppseendeväckande att två av de senaste årens tyngsta forskningsrapporter, ESO:s antologi om skolans likvärdighet och slutrapporten från det av Riksbankens jubileumsfond finansierade forskningsprogrammet vid Linköpings universitet, helt lyser med sin frånvaro. Eventuellt anses forskningsgenomgångar och antologier ha lägre nyhetsvärde. Den forskning som upptar hela texter/inslag och behandlas som en nyhet i sig har oftare en tydligare tes och ett mer konkret

resultat. Ett exempel är Mats Hammarstedts studie av friskolors respektive kommunala skolors benägenhet att svara på mejl angående förskoleplats för barn med ADHD eller diabetes typ 1.

Om antologier och forskningsgenomgångar har lägre nyhetsvärde, förklarar det dock inte varför inte de medverkande forskarna kommenterar skolfrågor i media. Med tanke på att ESO är en expertkommitté under finansdepartementet med uppdrag att ge underlag för samhällspolitiska beslut är det överraskande att ingen av de forskare som medverkat har tagit plats i nyhetsrapporteringen.

När det gäller själva bilden av forskningen finns, som föregående kapitel visar, brister. Bäst återgiven är forskningen om huruvida skolresultaten i första hand beror på elevens förutsättningar eller skolans kvalitet, där det mesta pekar mot att elevens förutsättningar väger tyngst. Det är dock intressant i vilka sammanhang denna forskning tas upp. Att elevens förutsättningar är viktigare än skolans kvalitet kan i teorin användas för att nyansera eller ifrågasätta både bra och dåliga skolor med både kommunala och privata huvudmän. När betydelsen av elevens förutsättningar lyfts fram i media är det dock i en majoritet av fallen i syfte att tona ned en positiv bild av friskolor – aldrig att tona ned en negativ bild av dem. Den enda gången betydelsen av elevens förutsättningar tas upp i syfte att tona ned en negativ bild gäller det en kommunal skola.

När det gäller skolsegregation framstår skolvalet och friskolorna som en betydligt mer betydelsefull drivkraft bakom skolsegregationen än de i själva verket är, om man får tro rådande forskning. Och eftersom "segregation" är ett negativt värdeladdat ord blir en effekt att skolvalet och friskolorna i sig framstår i en sämre dager än vad som är helt rättvisande.

Även om många texter enbart lyfter fram friskolorna/skolvalet som en orsak till skolsegregationen, får det konsekvenser att den andra förklaringen till skolsegregationen – boendesegregationen – sällan nämns. Läsaren får intrycket att forskningen säger att friskolor och/eller det fria skolvalet ligger bakom skolsegregationen, utan den kompletterande bilden att det framför allt är boendesegregation som är orsaken.

En tänkbar orsak till den friskolekritiska slagsida som framträder i mediebevakningen av skolsegregationen är den mediala logiken. Ofta har journalister ambitionen att ge flera olika perspektiv på en fråga i samma artikel. När det gäller friskolor är det ofta en representant för en friskola, exempelvis en ägare eller rektor, som står för det positiva perspektivet på friskolor eller skolval. Då kan det bli naturligt för journalisten att komplettera detta med en forskare med ett mer kritiskt perspektiv.

Samtidigt blir konsekvensen om man tittar på materialet övergripande inte bara att forskningen framstår som mer kritisk till friskolor och skolval än den i själva verket är, utan också att representanterna för friskolorna verkar stå i konflikt med forskningen i och med att de ofta lyfts fram som kontraster till varandra.

Även i mediebevakningen av hur friskolor och skolvalet påverkar skolresultat respektive likvärdighet finns en slagsida. Exempelvis är det värt att notera att de IFAU-rapporter som talar om glädjebetyg inte bara har tagits upp i betydligt fler artiklar än de IFAU-rapporter som menar att friskolereformen har haft en svagt positiv effekt på skolresultaten. Inte bara det: rapporterna om glädjebetyg

spelar ofta en betydligt mer central roll i respektive artikel/inslag, medan friskolereformens positiva effekter snarare nämns i förbifarten.

Det kan ha med saken att göra att IFAU-rapporterna om glädjebetyg båda är författade av Jonas Vlachos, vars mediala genomslag som sagt är stort. Det är dock svårt att säga vad som är hönan och vad som är ägget: får Vlachos genomslag på grund av sina rapporter, eller rapporterna på grund av Vlachos?

När det gäller likvärdigheten är skillnaden mellan forskningsläget och mediebevakningen slående. Både IFAU och Gabriel Heller Sahlgren har kommit fram till att likvärdigheten i svensk skola inte har försämrats nämnvärt de senaste decennierna. I samtliga texter och inslag som tar upp skolvalets eller friskolornas effekter på likvärdigheten eller jämlikheten i skolan är bilden den motsatta: att skolvalet och friskolorna skadar likvärdigheten.

En tänkbar förklaring är att likvärdighet är ett komplicerat begrepp. Det är mycket möjligt att forskare och journalister menar olika saker när de talar om likvärdighet, eller att journalister och de forskare som har intervjuats tolkar skolsegregation som bristande likvärdighet.

Man bör inte betrakta forskning som friskolekritisk eller friskolevänlig. Däremot finns forskning som passar bättre eller sämre in i friskolekritiska respektive friskolevänliga narrativ. Sammantaget har den mediala bilden av rådande forskning om friskolor och skolval en friskolekritisk slagsida, som kommer till uttryck både i vilken forskning som uppmärksammas och i vilka sammanhang det sker. Forskare och forskning som kommer fram till friskolekritiska slutsatser får i allmänhet större genomslag.

APPENDIX 1:

Publiceringar i media

1. "Finland bygger framtidsskola – och riskerar ras i Pisa", SvD, 2018-04-01.
2. "Här är faktorerna bakom friskolors starkare resultat", SvD, 2018-10-07.
3. "Vände problemskola – men med nya elever", SvD, 2018-10-09.
4. "Skolministern: Ingen vill lära sig av Sveriges skola", SvD, 2019-12-25.
5. "Forskare: Fria skolvalet bakom ojämlikheten", SvD, 2020-02-16.
6. "Begler säger upp sig från 'Elefantkyrkogården'", SvD, 2020-11-25.
7. "Därför vill friskolorna plötsligt vara Hogwarts", SvD, 2020-11-27.
8. "Okända koncernerna köper skola efter skola", SvD, 2020-11-27.
9. "Tysk professor varnar – dömer ut vinst i skolan", SvD, 2020-12-01.
10. "Fakta i frågan: Hur bra är den svenska skolan?", DN, 2020-03-16.
11. "Fakta i frågan: Är friskolor bättre än kommunala skolor?", DN, 2018-08-22.
12. "Forskare ense om att skolvalet ökar segregationen", DN, 2018-11-17.
13. "Betygsinflationen högst på friskolor", DN, 2019-12-02.
14. "Så segregerade är gymnasier i Stockholm – skola för skola", 2019-12-04.
15. "Mångfald mest i teorin på Stockholms elitgymnasier", 2019-12-05.
16. "Därför köpte han friskolornas kronjuvel – och avregistrerade bolaget från börsen", DN, 2020-12-09.
17. "Det här tänker niorna på när de väljer gymnasium", DN, 2020-01-07.
18. "Klasser ska 'tvångsblandas' för att bryta segregationen i skolan", DN, 2020-08-18.
19. [Bortplockad p g a bristande relevans]
20. "Sju av tio friskolor i Sveriges storstäder saknar nyanlända elever", DN, 2020-11-17.
21. "Det fria skolvalet missgynnar elever på landsbygden", SR, 2019-02-14.
22. "Var tredje elev i utsatta områden klarar inte grundskolan", SR, 2020-01-29.
23. "Kommunala gymnasieskolor tvingas anpassa sig efter företagslogik", 2020-07-01.
24. "Vad ska göras åt den ökade segregationen i skolan?", SR, 2020-09-21.
25. "Kan det fria skolvalet bidra till minskad segregation?", SR, 2020-09-23.
26. "Debatt om skolnedstängning i Trollhättan", SR, 2020-10-26.
27. "Läraruppror mot vinster i friskolorna", SR, 2020-11-27.
28. [Bortplockad p g a bristande relevans]
29. "Betygsglappet har ökat de senaste åren", SVT, 2018-03-13.
30. "Kritik mot humorprogrammet Svenska nyheters skolkö-sajt", SVT, 2018-04-03.
31. "Forskaren: Fria skolvalet ökar segregationen", SVT, 2018-05-23.
32. "Forskare: Det enda som hjälper är att bussa elever", SVT, 2019-01-30.
33. "Hovsjöskolan mest segregerad – men resultaten stabila", SVT, 2019-01-30.
34. "Två skolor – i skilda världar", SVT, 2019-01-30.
35. "Avhandling: Fria skolvalet förstärker ojämlikhet", SVT, 2019-02-05.

36. "Skolforskaren om sekretessbeslutet: 'Radikalt'", SVT, 2019-12-17.
 37. "Minskad segregation inget huvudargument för nya skolvägar i Växjö", SVT, 2020-01-16.
 38. "Ny studie: Barn med adhd och diabetes diskrimineras av skolor", SVT, 2020-05-08.
 39. "Höga betyg i bild på Malmös friskolor – skiljer sig från kommunala skolor", SVT, 2020-08-17.
 40. "Kommunal skolstatistik hemligstämplas: 'Helt orimlig'", SVT, 2020-09-01.
 41. "Friskolerektor kallar förslaget löjligt", TT, 2018-01-19.
 42. "Ekström vill se åtgärder mot glädjebetyg", TT, 2019-03-07.
 43. "Friskolor sätter glädjebetyg – särskilt två", TT, 2018-05-30.
 44. "Över hälften klarar inte skolan i utsatta områden", TT, 2018-06-03.
 45. "Fritt skolval bidrar till segregation", TT, 2018-06-03.
 46. "Studie: Alla skolbarn inte lika välkomna", TT, 2020-05-08.
 47. "Forskaren: 'En graverande utveckling i skolan'", GP, 2018-04-24.
 48. "Så skiljer sig slutbetygen och betygen på nationella proven i Göteborg", GP, 2019-08-18.
 49. "Skolval – så gör man i andra länder", Sydsvenskan, 2020-06-15.
-

APPENDIX 2: Forskningsrapporter

Under de åren som den här undersökningen täcker har flera forskningsrapporter relaterade till friskolor och skolval publicerats. Nedan följer en genomgång av de mest ambitiösa och omfattande. Därefter följer en sammanfattning av andra forskningskällor som har dykt upp i nyhetsrapporteringen.

”Har den växande friskolesektorn varit bra för elevernas utbildningsresultat på kort och lång sikt?”, Anders Böhlmark & Mikael Lindahl, IFAU (2012)

Rapporten utvärderar friskolereformens effekter på genom att jämföra hur grundskoleelevers skolresultat har förändrats över tid i kommuner med olika andel elever i friskolor. Forskarna kommer fram till att friskolereformen har haft positiva effekter på genomsnittresultaten i årskurs 9 (nationella prov och betyg) samt på elevernas prestationer i gymnasiet och högskolan. De finner inget stöd för att resultaten kan förklaras av betygsinflation. Inte heller hittar de några effekter av friskolereformen på skolkostnaderna.

”Decentralisering, skolval och fristående skolor: resultat och likvärdighet i svensk skola”, Helena Holmlund, Anna Sjögren, Björn Öckert m fl, IFAU (2014)

Undersökning av konsekvenserna av skolans kommunalisering, det fria skolvalet och att friskolor tilläts. Resultaten i svensk skola började sjunka före dessa reformer. Betygsskillnader mellan skolor har däremot vuxit sedan reformerna infördes, vilket framför allt beror på ökande boendesegregation men till viss del även på det fria skolvalet. Elevers familjebakgrund har fått ökad betydelse för deras betyg i gymnasiet, men inte i grundskolan.

”Does school segregation lead to poor educational outcomes? Evidence from fifteen cohorts of Swedish ninth graders”, Maria Brandén, Gunn Elisabeth Birkelund & Ryszard Szulkin, Linköpings universitet (2016)

Forskarna kommer fram till att den etniska segregationen i grundskolan inte får några större effekter på elevernas resultat. För att skilja mellan effekten av socioekonomisk status och effekten av skolans etniska sammansättning har de jämfört syskon som gått i olika skolor. Andelen utrikes födda elever i en skola

visade sig nästan sakna påverkan på elevernas slutbetyg. När det gäller effekter på behörighet till gymnasiet fanns en marginell negativ påverkan.

”Skillnader i resultat mellan gymnasieelever i fristående och kommunala skolor”, Björn Tyrefors Hinnerich & Jonas Vlachos, IFAU (2016)

Undersökning av resultatskillnader mellan fristående och kommunala gymnasieskolor med hjälp av interna och externa bedömningar av nationella prov i gymnasiets kärnämnen. Forskarna kommer fram till att elever vid fristående skolor når sämre resultat enligt de externa bedömningarna, kontrollerat för tidigare skolprestation och socioekonomisk bakgrund. De interna bedömningarna av provsvar är generösare bland fristående än bland kommunala skolor i relation till externa bedömningar.

”Skolan och den territoriella stigmatiseringen – Om två skolor i den urbana periferi”, Jonas Lindbäck, Ove Sernhede och Johannes Lunneblad, Göteborgs universitet (2016)

Jämförelse mellan en friskola och en kommunal skola i utsatta områden i Göteborg. Boendesegregation framhålls som drivande kraft bakom sjunkande skolresultat, särskilt i utsatta områden, genom s k territoriell stigmatisering som får negativa konsekvenser för såväl elevernas syn på skolan och sina möjligheter som skolornas syn på sig själva. Det fria skolvalet leder till resultatsegregering mellan skolor, vilket i sin tur förstärks av kamrateffekter där individens resultat påverkas av klasskamraternas.

”Huvudman spelar roll för skolans betygssättning”, Jonas Vlachos, IFN (2018)

Studien finner att fristående grundskolor sätter högre betyg än kommunala givet elevernas kunskapsnivå. Ett par av skolkoncernerna utmärker sig i detta avseende och skillnaderna är större när mer tillförlitliga prov används för att fånga kunskapsnivån.

”Förortsslang och det åtråvärda svenska. Språkanvändning, språkideologi och konstruktionen av svenskhet bland ytterstadens unga i innerstadens gymnasieskolor.”, Rickard Jonsson, SU (2018)

Etnografisk (?) studie av hur flerspråkiga elever med bra betyg som gymnasiependlar till Stockholms innerstad använder språket. ”En bra svenska” är ett språkideologiskt koncept och något som konstrueras i skolan och på fritiden. Samtidigt kan språket användas för att exkludera personer genom symbolisk diskriminering i miljöer där explicit rasism inte accepteras. ”Det öppnar också för nya frågor om skolvalets betydelse: Hur konstrueras svenskhet och bra svenska i de attraktiva gymnasieskolor som eleverna söker sig till? Hur skapas talaren av förortsslang i dessa sammanhang? Och vem skapas som svensk eller icke svensk i skolans vardaglig språkanvändning?”

"Lönsamma kunskaper – sambandet mellan vinst och kvalitet i svenska grundskolor", Gabriel Heller Sahlgren & Henrik Jordahl, Svenskt näringsliv (2018)

Undersökning av sambandet mellan vinstdrivande friskolors lönsamhet och utbildningens kvalitet. Undersökningen utgår från ett tvärsnitt av skolor under ett år, vilket innebär att resultaten bör tolkas försiktigt, men det saknas belägg för att skolföretag skulle tjäna pengar på att sänka kvaliteten på utbildningen. Tvärtom tenderar elever vid mer lönsamma friskolor att få bättre studieresultat än elever vid mindre lönsamma friskolor. Forskarna har kontrollerat för betygsinflation. De finner inte heller något stöd för att friskolor med mer fördelaktig elevsammansättning skulle ha högre lönsamhet.

"School Choice and School Segregation: Lessons from Sweden's School Voucher System", Maria Brandén och Magnus Bygren, Linköpings universitet (2018)

Sociologisk studie av hur det fria skolvalet påverkar skolsegregation i grundskolan. Visar att det fria skolvalet ökar både etnisk segregation och segregation utifrån socioekonomisk bakgrund, framför allt eftersom barn med invandrarbakgrund och/eller lågutbildade föräldrar är mindre benägna att söka sig till friskolor.

"Segregation – slutrapport från ett forskningsprogram", Peter Hedström m fl, Linköpings universitet (2019)

Skolsegregationen är framför allt en konsekvens av boendesegregation. Möjligheten att göra ett skolval ökar dock den etniska skolsegregationen, men har begränsad effekt på den socioekonomiska segregationen. Skolorna bidrar också själva till segregation genom att aktivt söka vissa typer av elever. Samtidigt är effekterna av skolkamraternas etniska bakgrund på elevens resultat "tämigen marginella". Elevens familjebakgrund är i allmänhet viktigare för skolresultatet.

"Innerstadsgymnasierna. En studie av tre elitpräglade gymnasieskolor och deras positionering på utbildningsmarknaden i Stockholm", Eric Larsson, SU (2019)

Etnografisk studie utifrån Bourdieus perspektiv av hur elitgymnasier positionerar sig på utbildningsmarknaden. Marknadiseringen har blivit en institutionaliserad del av svensk skola sedan 90-talet. Både skolorna och studenterna anpassar sig till marknaden, skolorna genom tillgångar som historia, alumner vid goda universitet och geografisk plats. För elever är skolan inte bara en formell utbildningsmiljö utan en plats där de socialiseras.

”Valfrihetens geografi och rationella gymnasieval: En experimentell studie om elevers preferenser vid val av skola”, Mikael Thelin, Uppsala universitet (2019)

Doktorsavhandling om studenters preferenser vid gymnasievalet. Studenterna visar sig inte bara ta hänsyn till akademiska faktorer, utan andra faktorer påverkar också hur attraktiv en skola upplevs. Elever med bättre betyg tenderar att prioritera gymnasiers akademiska kvaliteter högre än elever med sämre betyg. Överlag är det ett ”fundamentalt positivt värde” att kunna välja var man ska gå i skolan, men för individen och kunskapssamhället är det problematiskt att skolmarknaden premierar faktorer som inte har med utbildningskvalitet att göra.

”School choice, space and the geography of marketization - Analyses of educational restructuring in upper secondary education in Sweden”, Anna-Maria Fjellman, Göteborgs universitet (2019)

Doktorsavhandling om friskolereformens geografiska påverkan på utbudet av gymnasieskolor. Reformen visar sig ha centrerat gymnasierna till större tätorter, genom att flera nya friskolor har öppnats där medan gymnasier i mindre orter har haft svårt att klara konkurrensen. Att olika studenter har olika goda möjligheter att välja skola innebär att ”den svenska kvasimarknaden spatialt reproducerar orättvisor”, vilket innebär att det fria skolvalet bör ifrågasättas.

”Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet”, Robert Erikson, Jan O Jonsson + Georg Treuter, Mikael Lindahl & Anders Böhlmark m fl, ESO (2019)

Framför allt fyra kapitel är relevanta för skolvals- och friskolefrågan.

Robert Eriksson: elevers skolresultat säger inte så mycket om utbildningens likvärdighet. I stället bör kvaliteten bedömas mer direkt, t ex genom Skolinspektionens granskningar. Eriksson förespråkar lottning.

Jan O Jonsson och Georg Treuter: Även om det finns ett tydligt samband mellan elevers socioekonomiska bakgrund och deras utbildningsutfall (och ett betydligt svagare samband mellan invandrarbakgrund och utbildningsutfall) påverkar skolans kvalitet nästan inte detta alls. ”Skolans kvalitet” innebär både resurser, skolklimat (ordningsproblem osv) och gynnsam elevsammansättning. Det som i stället spelar roll för elevens skolresultat är den enskilda elevens förutsättningar, framför allt vederbörandes socioekonomiska bakgrund.

Mikael Lindahl: Forskningsgenomgång av skolpolitiska åtgärder och deras konsekvenser för likvärdigheten. Uppväxtmiljön har betydelse för skolprestationer men det är oklart vilka åtgärder som skulle förbättra situationen. Små undervisningsgrupper, coachning av personal och amerikanska charter

schools verkar ha positiva effekter på likvärdighet. Skolliknande verksamhet i tidiga åldrar, före skolstart, ökar likvärdigheten effektivt.

Anders Böhlmark: Vissa skolor har blivit segregerade efter födelsemånad, där platser på populära skolor tenderar att gå till elever födda i början av året vars föräldrar hinner ställa dem i kö. Lottning av platser på populära friskolor skulle åtgärda detta problem och förbättra skolans likvärdighet, vilket föreslogs av Skolkommissionen 2017. Samtidigt borde det vara ännu viktigare att eftersträva lika tillgång till bra skolor, men även där kan lottning vara ett bra verktyg.

”Jämlikhet i möjligheter och utfall i den svenska skolan”, bilaga 7 till Långtidsutredningen (SOU 2019:40), Helena Holmlund, Anna Sjögren & Björn Öckert, IFAU (2019)

Undersökning av likvärdigheten i grund- och gymnasieskola. Resultatskillnaderna mellan skolor har ökat sedan 90-talets början. Detta beror i huvudsak på ökad skolsegregation, inte på skillnader i skolornas kvalitet, även om sådana skillnader också finns. Skillnaderna i resultat mellan elever beror alltså till stor del på skillnader i elevunderlag (föräldrarnas utbildningsnivå, födelseland, invandringsålder).

Skolvalet och friskolorna har bidragit till den ökade skolsegregationen, men huvuddelen beror på boendesegregation. Likvärdigheten har inte försämrats i någon större utsträckning de senaste decennierna, och den kompensatoriska resursfördelningen har snarare förstärkts än försvagats.

”Do Swedish Schools Discriminate against Children with Disabilities?”, Mats Hammarstedt, IFN (2020)

Fältstudie där drygt 2 000 svenska skolor kontaktades via e-post av fiktiva personer som frågade om möjligheterna för deras barn att få plats i den obligatoriska förskoleklassen till hösten 2020. De fiktiva barnen hade endera ADHD, diabetes typ 1 eller ingen diagnos alls. Bland barnen utan diagnoser blev 49 procent erbjudna att komma och besöka skolan, jämfört med 45 procent av barnen med diabetes typ 1 och 40 procent av barnen med ADHD. I friskolor var skillnaden större: 53 procent av barnen utan diagnos bjöds in, jämfört med 42 procent med diabetes typ 1 och 33 procent med ADHD.

”Vad kan den nationalekonomiska forskningen lära oss om framgångsfaktorer i skolan?”, Helena Holmlund, IFAU (2020)

Forskningsgenomgång med utgångspunkt i ekonomisk teori. Flera olika frågeställningar behandlas. Skolsegregationen har ”ökat kraftigt” sedan 80-talets slut, vilket både beror på ökad boendesegregation och att det fria skolvalet utnyttjas olika av olika socioekonomiska grupper. Uppdelning inom skolor – exempelvis utifrån elevernas kunskapsnivå – föreslås kunna motverka

uppdelningen mellan skolor.

Den svenska skolvals- och friskolereformen har lett till ökad skolsegregation, men den kan i sig inte förklara nedgången i Pisa-resultat. Utvecklingen av Pisa-resultaten har varit något mer positiv i kommuner där friskolesektorn har vuxit än i kommuner utan friskolor.

”Skolvalet, kunskaperna och likvärdigheten”, Gabriel Heller Sahlgren, Timbro (2020)

Genomgång av forskningen om skolvalets och friskolornas effekter. Rapporten menar att skolvalet har haft ”små men positiva” effekter på elevernas kunskaper i grundskolan (kontrollerat för betygsinflation). När det gäller gymnasiet är effekterna osäkra.

Vad gäller betygsinflation finns tecken på att gymnasieelever i friskolor presterar sämre på externt rättade prov än elever i kommunala gymnasier. Samtidigt tenderar kommunala skolor som konkurrerar med friskolor att vara mer restriktiva i rättningen än kommunala skolor utan konkurrenter. Dessa trender kompenserar för varandra så att friskolorna inte verkar ha ökat betygsinflationen på systemnivå.

Vad gäller segregationen finns tecken på att friskolor och skolval har ökat skolsegregationen. Samtidigt tyder forskning också på att skolvalet minskar bostadssegregationens effekter på skolsegregationen. Vad gäller likvärdigheten har skolvalet och friskolor inte haft några större effekter.

”Friskolorna och skolkostnaderna”, Gabriel Heller Sahlgren, Svenskt Näringsliv (2020)

En empirisk granskning av analyserna och slutsatserna i den statliga utredningen ”En mer likvärdig skola” (SOU 2020:28), som föreslog att kommuner ska göra avdrag på skolpengen till fristående skolor eftersom deras uppdrag kräver mindre resurser än de kommunala skolorna. Heller Sahlgren kommer fram till att kommunala skolor snarare har överkompenserats än underkompenserats under 2010-talet, och att friskolor minskar kommunernas skolkostnader.

RAPPORT

Friskoleforskningen i media

En granskning av hur medier framställer forskning om friskolor och skolval

— ■
Producerad av
Näringslivets medieinstitut

Ansvarig utgivare
Mats Olin

www.naringslivets-medieinstitut.se